

Mudrák József

Hogyan került Kádár László a debreceni Földrajzi Intézet élére?

Kádár László földrajzprofesszor a Debreceni Egyetem eddigi legnagyobb hatású professzorai között foglal helyet, a neve sokáig szinte egybeforr a debreceni Földrajzi Intézettel. Nyugdíjazása, majd halála után sem szűnt meg az iránta való tisztelet, sőt ennek látható jelei az egyik nagy tanteremnek Kádárról való elnevezése, valamint a neki emléket állító kiállítás a Földrajzi Intézetben. Életéről, munkásságáról is több méltatás jelent meg, számos ma is élő tanítványa emlékszik szeretettel egykori nagyhatású professzorára.

Az egész – szabadjon így fogalmaznom – Kádár László-kultusz egyik elszikkadó, elhallgatott pontja az, hogy mikor és milyen körülmények között került Kádár László a debreceni Földrajzi Intézet élére. Az életrajzok és tanszéktörténeti, egyetemtörténeti írások megelégszenek azzal, hogy 1945-ben meghalt Milleker Rezső professzor, és utána jött Kádár; ennél pontosabb körülírás vagy datálás nem található seholsem. Talán ezért is érdemes foglalkozni a II. világháború után történt kinevezésnek a körülményeivel. Legyen ez egy újabb főhajtás Kádár László professzor emléke előtt.

Az egyetemi bölcsészkar előzményének számító debreceni Református Kollégium Bölcsészeti Akadémiáján nem volt földrajzi tanszék, így azt az egyetemen újonnan alapították. 1914-ben, a Debreceni Tudományegyetem megszervezésekor az alig 27 éves Milleker Rezsőt,¹ a Budapesti Tudományegyetem Földrajzi Intézetének tanársegédét nevezték ki nyilvános rendkívüli tanári rangban a Földrajzi Intézet élére, majd nemsokára nyilvános rendes tanár lett.

Nem annyira tudós vagy pedagógus, hanem a kiváló szervező és népszerűsítő egyénisége volt jellemző Millekerre. Ő hozta létre a Magyar Földrajzi Társaság ma is kedvelt népszerűsítő folyóiratát „Földgömb” címmel. Hankiss János franciaprofesszorral megszervezték a Nyári Egyetemet, és kiadták a Debreceni Szemlét (Milleker szerkesztette a természettudományi részleget). Milleker Rezső az 1932-ben az egyetem tanáraiból alakult Tisza István Tudományos Társaság-

1 Róla megjelent: *Süli-Zakar István: Milleker Rezső professzor élete és debreceni munkássága* (Közlemények a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Földrajzi Intézetéből 200.) Debrecen, 1995.

ban is fontos szerepet vitt, az ő kezdeményezésére szerveződött meg annak Honismertető Bizottsága, amely vezetésével fontos kutatómunkát végzett. Tanári munkáját a gyakorlatoknál nagyban segítették magántanárai (főleg Berényi Dénes és Márton Béla), valamint gyakornokai, tanársegédei: a húszas–harmincas években a később magántanárokká, utóbb professzorokká váló Berényi Dénes és Mendöl Tibor, később pedig Betfia László, Kéry Menyhért és Giday Kálmán.

Milleker professzor súlyosbodó betegsége és családi okok miatt 1943-ban Budapestre költözött, és onnan járt le Debrecenbe. A háború után már nem is tért vissza az egyetemre, Budapesten halt meg 1945 májusában máig tisztázatlan körülmények között.²

Már a német megszállás alatt, majd a harcok elvonulása után is Berényi Dénes és Márton Béla vezették az intézetet és oktatták a hallgatókat. Hamarosan megindult a megüresedett tanszék betöltésére az eljárás a szokásos hosszas ügyintézés keretében: 1945. május 28-án alakult meg a bizottság Járdányi-Paulovics István, Karácsony Sándor, Szabó István és Szalay Sándor professzorok részvételével (1945. szept. 6-án még Szabó Dezső, majd október 5-én Soó Rezső professzorokat is beválasztották).³ A bizottság előadójává a legközelebbi rokon-tanszék, a magyar történelem professzorát, Szabó Istvánt jelölték ki.⁴

A meghirdetett pályázatra hárman jelentkeztek, a két helybeli magántanár, Berényi Dénes és Márton Béla, valamint Kádár László volt kereskedelmi akadémiai tanár.

A helybeliek utódlási próbálkozásai érthetőek, hiszen úgymond Milleker „saját nevelései” voltak, de hogyan jön a képbe Kádár?

Kádár László a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen tanult mint Cholnoky Jenő földrajzprofesszor tanítványa. Diplomájának megszerzése után átkerült a József nádor Műegyetem Közgazdaságtudományi Karának Gazdaság-földrajzi Intézetébe, ahol a másik neves földrajztudós, korábbi és későbbi

2 „Egyesek azt beszélték, hogy az ostrom után internálótáborban halt éhen, mások arról beszéltek, hogy fosztogató ukrán katonák gyilkolták meg, ismét mások azt a hírt hozták, hogy felesége nyomdájának munkásaival való civakodás közben érte a halál.” Süli-Zakar: i. m. 22. és Lente Rudolfné Nemesi Ilona egykori hallgató közlése. – Ezzel szemben a rektor által kiküldött Nyireó István volt könyvtárigazgató jelentésében ezt írta: „Halálát súlyos betegség okozta, melyet f. hó április elején történt politikai őrizetbevétele után kapott, s ahonnan e miatt, mikor már nagyon komollyá vált, május 2-án haza engedték. Sajnos az otthoni gondos ápolás sem tudott segíteni a sok éhezés és gyötrelem okozta szervezeten.” (HBmL. XXVI. 1/b. 3.d. 1251/1944-45. etsz.)

3 Bölcsészettudományi Kar 1945. máj. 28-i VI. rendes ülés, 23. szám, 1945. szept. 6-i I. rendkívüli ülés, 14. szám és 1945. okt. 5-i II. rendkívüli ülés, 48. szám. (az egész folyamat ülései jegyzőkönyveinek összeállítása: HBmL. XXVI. 3/b. 2.d. BTK 66/1945–46. sz.)

4 A természettudományi tanszékek, köztük az Ásvány-Földtani Intézet 1940 óta, a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem újjászervezése miatti ideiglenes szüneteltetések miatt betöltetlenek voltak, szakelőadók helyettesítették. A természettudományi tanszékeket a kari üléseken tulajdonképpen csak Milleker Rezső földrajzprofesszor képviselte, igen hathatósan, mint ahogyan korábban is, a létesítésük előtt.

miniszterelnök, gróf Teleki Pál lett az igazi mestere. Teleki mellett gyakornok, beosztott tanár, majd magántanárrá is habilitált. Szakmai fejlődésének irányt adott és lendületet szabott, hogy részt vehetett Almásy László híres afrikai expedícióján. Teleki halála után Kádár László 1942-ben a visszacsatolt Újvidékre került, az akkor felállított Keleti Kereskedelmi Akadémiára, a földrajz tanáráként.

A II. világháború vége felé Újvidék ismét elkerült Magyarországtól. *„Három nap alatt kellett kiürítenünk a főiskolát, menekültünk Budapestre.”* – mesélte Kádár egy későbbi interjújában.⁵ Újvidéket 1944. okt. 8-án hagyta el, és 1946. jan. 25-ig továbbra is tanított a szintén menekült kassai Kereskedelmi Akadémiával összevont intézményben.⁶ Munkahelye tehát megszűnőben volt, így már érthető, hogy pályázott a debreceni egyetemi földrajzi tanszékre.

Mielőtt Szabó István professzor elkészítette volna előadói jelentését a pályázókról, és javasolt volna jelölési sorrendet, kikérte levélben Mendöl Tibor budapesti professzor (korábbi debreceni tanársegéd, magántanár, Milleker tanítványa) véleményét a pályázókról, és egyáltalában a tanszék betöltésének legjobb módjáról. Szerencsére Mendöl válasza megmaradt (lásd mellékletben), és ebben nemcsak a pályázókról mond szakmai véleményt, hanem a földrajztudomány ágairól, annak művelőiről, kiegészítve azzal, hogy az egyes ágazatokhoz milyen képzettségű szakember kell. Arra nézve is tájékoztatást ad, hogy mivel Debrecenben csupán egyetlen földrajzi tanszék van, ezért milyen képzettségű tudós tudná legalkalmasabban átfogni a tanszék egész tárgykörét.

Mendöl válaszána megérkezése után került sor a jelölésre a Kar 1945. okt. 29-i ülésén, itt Szabó István szinte szó szerint Mendöl véleményét mondta el előadói javaslatként, jóformán csak a levél elején és végén lévő udvariassági mondatokat hagyta el. A bölcsészkar professzorai ezután szavaztak arról, hogy kit jelölnek első helyen: négy szavazatot kapott Kádár László és ugyanúgy négyet Márton Béla. Mivel egyikőjük sem kapott többséget, a bevett szokás szerint „a quo loco” (azonos első helyen) terjesztették fel őket a miniszterhez kinevezésre. A második helyen való jelöléskor Berényi Dénes megkapta mind a nyolc szavazatot.⁷

Abban, hogy a miniszterre háritották át a választás kellemetlen voltát, közrejátszhatott az is, hogy a helybeli, két évtizede minden félévben magántanári óráit szorgalmasan megtartó, idősebb pedagógus Mártont nem akarták megsérteni azzal, hogy a fiatalabb, ráadásul nem helybeli Kádárt eléje helyezik. Viszont a szakmailag széles körben elismert Kádárt nem merték a régimódi, szürkébb Márton mögé, a második helyre utasítani. Bizonyos, hogy Márton Béla első helyen jelölésében a tisztelet mutatkozott meg, ugyanis Márton 65 éves volt, tehát

5 *Balázs Melinda–Síró Judit*: Kádár László. Debreceni Szemle 1988/2. 107.

6 Kádár László önéletrajza (Debreceni Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Kádár László hagyaték, 758. doboz) és szolgálati adatok.

7 Bölcsészettudományi Kar 1945. okt. 29-i II. rendes ülés, 63. szám. (HBmL. XXVI. 3/b. 2.d. BTK 66/1945–46. sz.)

már a nyugdíjhoz közel (Mendöl levelében mindkét szempontból csak második, illetve harmadik helyre javasolta), Kádár viszont csupán 37 éves múlt. Berényi Dénesnél a Kar teljes mértékben osztotta Mendöl véleményét, miszerint Berényi a meteorológia legjobb szakembere Magyarországon, viszont a földrajznak csak egy kisebb részét műveli, ezért egy „általános” földrajzi tanszékre nem annyira alkalmas.

Keresztury Dezső miniszter előterjesztésére a köztársasági elnök 1945. dec. 14-én Kádár Lászlót nevezte ki nyilvános rendkívüli tanári rangban a Debreceni Tudományegyetem földrajzi tanszékére (1947. jún. 16-án lett nyilvános rendes tanár).⁸

Kádár László Millekertől szépen berendezett, kész intézetet örökölt, amely a háború viharait szerencsésen átvészelte, így hamar megindulhatott a munka az új professzor vezetésével.

Melléklet (Mendöl Tibor levele Szabó István történelemprofesszorhoz. HBmL. XXVI. 3/b. 2.d. BTK 66/1945–46. sz.)

„Kedves Barátom!

F. hó 21-i szíves soraidra, amelyekben a debreceni egyetem földrajzi tanszékére benyújtott pályázatokat illető szerény véleményem felől tudakozódom, legyen szabad az alábbiakban válaszolnom.

Mindhárom pályázót igen jól ismerem, mint embert és tudóst nagyrabecsülöm, éppen ezért nehezemre esik róluk a baráti érzelmek félretételével szigorúan tárgyilagos értékelő véleményt mondanom. Viszont a debreceni egyetem bölcsészeti karához is annyi érzelmi szál fűz, hogy a megtisztelő felszólítás elől már csak ilyen szubjektív okokból sem térhetek ki.

A három pályázó nagyon különböző tudományos egyéniség, munkásságuk is egészen eltérő tárgykörű, ami megnehezíti abszolút tudományos súlyuk összemérését. Ehhez járul még az a körülmény, hogy a földrajztudomány egészét felölelő egyetlen tanszékéről lévén szó, nem közömbös, vajjon annak betöltője közelebből milyen tárgykörben dolgozik, vagyis az a tárgykör, amelyben otthonosan mozog, hogyan viszonylik a földrajztudomány egészéhez.

Az utóbbi kérdésben való tájékoztatásul legyen szabad megemlítenem, hogy a földrajz két főága közül a leíró földrajz művelésének a szintézisre való hajlam és az általános földrajz egyes ágazatiban való tárgyi tájékozottság a feltétele, míg az általános földrajz egyes ágazatait ágazatonként más és más módszerrel kutató szakemberek művelik. Egy egyetemes földrajzi tanszék betöltőjétől megkívánható, hogy az általános földrajz valamelyik ágazatában maga is kutató tudós legyen, a többi ágazatban és a leíró földrajzban pedig legalább annyi áttekintő tárgyi ismerettel rendelkezék, hogy ilyen irányban érdeklődő tanítványait irányításával és ellenőrzésével jó útra tudja terelni.

Az általános földrajz három fő ágazata közül a biogeográfia a mai napig szinte kizárólag a botanikusok és zoológusok felől épült ki, úgyhogy a gyakorlatban csak a

8 VKM. 82.210/1945. V. sz.

másik kettő, a fizikai földrajz és az emberföldrajz jöhet szóba. A fizikai földrajz a földfelszín formakincsével, a hidroszférával és a légkörrel foglalkozik. A hidrogeográfia óceánográfiai része magyar szakemberek részéről nehezen művelhető; már csak ezért sem célszerű tehát, hogy éppen ilyen szakember töltse be egy egyetem egyetlen földrajzi tanszékét; a folyóvizek, tavak tanának nagyobb részében pedig a földfelszín formakincsének kutatója – a morfológus – egészen otthonos kell hogy legyen. Amennyiben fizikai földrajzos szakember kerül egyetemes földrajzi tanszékre, az nálunk is, külföldön is a legtöbb esetben morfológus. Ez nem véletlen, hanem két igen fontos körülménnyel függ össze. Egyik az, hogy a morfológia tárgyköre és kutatómódszere ma már teljesen önálló a földrajztudomány keretein kívül eső geológiától, amelyből eredetileg kifarjadt. Morfológus professzor tehát a szó legszorosabb értelmében vett földrajzi kutatómódszerekkel tudja megismertetni tanítványait. Ezzel szemben a légkörre vonatkozó ismereteknek csupán az a része tekinthető a földrajz részének, amelyet éghajlattan (klimatológia) néven szoktunk emlegetni. A klimatológiát eredményesen meteorológiai iskolázottságú szakemberek művelik, a meteorológia pedig nem része a földrajznak, hanem lényegében fizikai diszciplína: mondhatnók, a légkör fizikája. Összefügg ezzel az, hogy a klimatológus csak ritka esetben van abban a helyzetben, hogy a földrajz egyéb ágaiban akár csak a kellő tárgyi ismeretekkel is rendelkezék, nem is szólva arról, hogy azok kutatómódszereiben járatos legyen. Ilyesmire a maga munkaterületén semmi szüksége sincs. Mint-hogy azonban másrészt az éghajlattól a földi jelenségek egész serege függ, az egyéb földi jelenségekkel foglalkozó geográfusok, így pl. a gazdaságföldrajz művelői s ugyanígy a morfológusok igen gyakran elég kiterjedt ismeretekkel rendelkeznek a klimatológia tárgyköréből, noha annak nem kutató és főként nem meteorológiai iskolázottságú művelői. Ilyen ismeretekre azonban a maguk munkájában nagyon is rászorulnak. Olyasféle itt a viszony, mint a matematika és a fizika között: a fizikusnak feltétlenül szüksége van matematikai tudásra, ellenben a matematikus szépen megél fizikai tájékozottság nélkül. Ez a másik oka annak, hogy a földrajzi tanszékeket betöltő fizikai földrajzosok között inkább találunk morfológusokat, mint klimatológusokat.

A fizikai földrajz és emberföldrajz viszonya elméletben megint a matematikára és fizikára emlékeztet: a kutató anthropogeográfus inkább rászorul a fizikai földrajzi ismeretekre, mint fordítva. A gyakorlati helyzet azonban nem felel meg egészen ennek. Egyrészt az emberföldrajz mai formájában fiatalabb tudomány – különösen nálunk az. Ezért kevés a kutató tudósa, úgyhogy a ma még viszonylag szerényebb emberföldrajzi irodalom művelői között sok a tisztán fizikai földrajzi szakember, aki inkább műkedvelőként nyúlt hozzá egy-egy emberföldrajzi problémához. Másrészt meg az anthropogeográfusok között is akad olyan idősebb, aki a viszonyok sajátossága folytán nem szerzett olyan mérvű fizikai földrajzi iskolázottságot, mint amelyet ma általában meg szoktunk kívánni. Természetesen az ilyen szakember is érdemes munkása lehet az emberföldrajz bizonyos problémáinak.

Rátérve ezek után a pályázókra, kétségtelen, hogy mind tudományos munkáinak számát, mind azok súlyát tekintve, Berényi Dénes áll az első helyen. Berényi típusa a szakjában elmélyedő kutató tudós. Dolgozatainak időrendi áttekintése érdeklődésükörének fokozatos tágulásáról, ugyanakkor tárgyi tudásának folytonos mélyüléséről, kutatómódszereinek tökéletesedéséről és finomodásáról nyújt bizonyosságot. Munkaterülete összefüggő mezeje a tudománynak. Alapos meteorológiai szakképzettséggel rendelkezik. Mint meteorológus kiváló szervezőképességének, kitartó szorgalmának is bő tanújeleit adta.

Nagyszabású megfigyelőhálózatot szervezett, annak zavartalan működését sokszor igen nehéz körülmények között is nagy eréllyel biztosította, hatalmas adatanyagra tett szert, amelynek egész sorsát – néha a műszerleolvasástól kezdve egészen a tudományos feldolgozásig – kezében tartotta. Gyakorlati tapasztalatai tehát éppolyan gazdagok ezen a téren, mint amilyen értékesek azok az eredmények, amelyeket a saját és természetesen máshonnan is kiegészített anyag feldolgozása révén ért el. Meteorológiai képzettségét kiterjedt klimatológiai tudás egészíti ki. A meteorológia bizonyos orvostudományi vonatkozásaival kapcsolatos vizsgálatai földrajzi szempontból kevésbé érdekesek, annál inkább azok a nagyon szép eredményű kutatómunkái, amelyeket egyes termények (dohány, burgonya, tengeri) termelésének időjárási és éghajlati feltételeivel kapcsolatban végzett. Mondhatni, hogy ilyen irányú tanulmányai már átnyúlnak az emberföldrajz egyik ágának, a gazdaságföldrajznak a területére. A gazdaságföldrajznak egyik, mindenesetre nálunk különösen fontos fejezete a mezőgazdasági földrajz, ennek pedig éghajlati és időjárási alapjai nagyon is megérdemlik az alapos vizsgálatot. Bizonyos, hogy Berényi Dénes egy meteorológiai és klimatológiai tanszéken, vagy egy ilyen irányú kutatóintézet élén olyan munkakört töltene be, amely teljes egészében megfelelne tudományos egyéniségének, hajlamainak és képességének. A földrajzhoz való viszonyát tekintve, tanítványait az atmoszféra fizikai földrajzának megismerésében kitűnően vezethetné és igen értékesen tudná támogatni a gazdaságföldrajz egyes szektorainak művelését is. Munkássága távolabb áll a fizikai és emberföldrajz egyéb problémáitól, valamint a leíró földrajz szintézisétől.

Kádár László tudományos munkássága, abszolút súlyát tekintve, Berényi után említendő. Legértékesebbek különböző homokterületeken végzett morfológiai kutatásai. Ezen a téren hatalmas tapasztalattal rendelkezik, hiszen munkaterületei között szerepelnek a Lybiai sivatag, a mi homokvidékeink és az északnémet-lengyel ösfolyamvidékek periglaciális dűneterületei, tehát módjában állott bő ismereteket szerezni a legkülönbözőbb éghajlati viszonyok alatt álló formakincsen. Egész iskolázottsága a legteljesebb mértékben földrajzi: maga kitűnő morfológus, ezen kívül annak a Teleki-iskolának neveltje, amely hosszú időn át úgyszólván egyedüli képviselője volt a hazai emberföldrajznak, sőt a leíró földrajz szintézisének is. Olyan földrajzi látókörre tett tehát szert, amelynek birtokában könnyűszerrel tud belemélyedni a földrajz bármely ágának problémáiba: ennek néhány gazdaságföldrajzi tárgyú értekezése már mint eredmény, több népszerű tájleíró tanulmánya pedig mint ígéret a bizonyossága.

Márton Béla munkásságát kitűnő reális érzék, józanság, lelkiismeret és szorgalom jellemzi. Életkörülményei késleltették tudományos képességeinek kifejtésében. Tudományos munkaterülete a gazdaságföldrajznak olyan problémáit öleli fel, amelyekhez viszonylag kevés fizikai földrajzi ismeret szükséges. A mezőgazdasági termelés térbeli rendjének leírása, izokron-tanulmányok, egyes falvak rövid gazdaságföldrajzi monográfiái azok a legfőbb témák, amelyeket nemcsak sikerrel old meg, hanem amelyeknek megoldásában sokszor igen elmés és ötletes. A módszertani irodalomban is jelentős a munkássága. A gazdasági élet gyakorlati vonatkozásaiban való jártassága, józan ítélőképessége minden munkáján meglátszik: erejét meghaladó feladatra soha nem vállalkozik. Szép tárgyi tudással rendelkezik a leíró földrajzban. Kitűnő pedagógus.

Összehasonlítva már most a három pályázót, más sorrend adódik akkor, ha kizárólag munkásságuk abszolút tudományos súlyára vagyunk tekintettel és egészen más, ha azt vizsgáljuk, hogy ez a munkásság hogyan viszonylik az egyetemes földrajztudomány

területéhez, annak központi és periférikus részeihez. Az első szempont Berényit az első, Kádárt a második helyre juttatja; a második szempont Kádárnak adja az első és Mártonnak a második helyet. A bizottság és a kar mérlegelésén múlik, hogy a két szempont közül melyiket, milyen mértékben kívánja figyelembe venni. Én a magam részéről mást nem tehettem, mint igyekeztem legjobb lelkiismeretem szerint tárgyilagosan méltatni mindhárom pályázót mind a két szempontból.

Remélve, hogy ezzel – amennyire tőlem telt – megkönnyítettem a döntést, elnézést kérek a késedelmes válaszáért, aminek szolgáljon némi mentségül az itt fogyni nem akaró túlszűfolt munka. Kérve az ismerősöknek szóló szíves üdvözleteim tolmácsolását, őszinte baráti tisztelettel köszönt

Igaz híved:

Mendöl Tibor

Budapest, 1945. szeptember 30.”